

Світлана Панченко

ВИДАННЯ «МОЛОДЬ УКРАЇНИ» ТА «КОМСОМОЛЕЦЬ ЗАПОРІЖЖЯ» 1986–1989 РОКІВ: ПЕРЕТИНИ СОЦІАЛЬНОГО ХРОНОТОПУ

У статті розглянуто специфіку трансформації друкованих засобів масової інформації періоду перебудови в моделі «центр-периферія» крізь призму соціальної часопросторової парадигми.

Ключові слова: перебудова, трансформація, молодіжна преса, медійний простір, соціальний хронотоп.

В історичній парадигмі соціокультурних моделей вітчизняної журналістики система тоталітарної преси відзначається ідеологічною монополією, політичною диктатурою, уніфікацією форм і способів діяльності всіх комунікаційних каналів, маніпулятивним характером її технологій. Партійно-радянська журналістика як основний ретранслятор комуністичної пропаганди забезпечувала структурування «масової» свідомості індивіда / соціуму, а отже, і реконструкцію внутрішнього світу людини. Тому на тлі динамічних змін у суспільно-політичному та соціально-економічному житті країни наприкінці 80-х років ХХ ст. доречним виявився перехід засобів масової інформації і пропаганди на шлях демократизації. Мас-медіа, перетворюючись з ідеологічного пропагандиста, агітатора й організатора на каталізатора зламу старої політичної системи, повинні були поновитися в очах громадськості і перевернути її світогляд. З огляду на це актуальним є аналіз трансформації друкованих засобів масової інформації перебудовного періоду в моделі «центр-периферія» крізь призму соціального простору та часу.

Загальновідомо, що поняття хронотопу достатньо універсальне, позаяк час і простір — загальнонаукові категорії, які активно використовуються не тільки у природничих, а й у суспільно-гуманітарних науках. Семіотична сфера поняття «хронотопу» вперше була розглянута М. Бахтіним. До виявлення сутнісних характеристик хронотопу зверталися І. Кузін, Е. Гідденс, Дж. Бреннан, Дж. Елстер, Т. Монбріаль та ін. У царині соціальних комунікацій дослідження здійснювали Г. Почепцов, В. Ільганаєва, В. Конецька, В. Різун, А. Соколов. Останній у монографії «Загальна теорія соціальної комунікації» детально обумовив поняття соціального часу і простору, найбільш прийнятні для нашого дослідження.

Оскільки дослідження партійно-радянської періодичної преси носить ретроспективний характер і сягає часів перебудови (1986–1989 роки), то доречним є звертання до робіт сучасних українських політологів В. Барана,

А. Слісаренка, С. Семенюка, В. Мирончука, Г. Ігошкіна, В. Остафійчука, В. Семененка, С. Грабовського, В. Романцова, Я. Грицака, російських вчених І. Панаріна, В. Согріна та фахівців з історії Запорізької області В. Морока, Ф. Турченка. Аналізу змісту і тематики молодіжних видань, їх організаційній перебудові присвячено наукову розвідку М. Тимошика «Українська молодіжна преса в останній період існування СРСР: (1986–1991) рр.».

Загальні тенденції розвитку партійно-радянської журналістики знайшли відображення в наукових студіях журналістикознавців Б. Потятиника, В. Владимірова, Я. Засурського, А. Качкана, О. Баришпольця, В. Карпенка, Р. Овсепяна, М. Козлової, С. Белогурова та ін. Специфіка функціонування та розвиток регіональної запорізької періодики ХХ століття ставали об'єктом у роботах Т. Хітрової, І. Герман, М. Дяченко та ін. Доцільним видається доповнити ці дослідження ще однією спробою порівняння центральної та регіональної періодики кінця 80-х років ХХ століття, враховуючи територіальне розмежування та реципієнтську спрямованість.

Метою статті є аналіз процесів трансформації центральних та регіональних молодіжних видань періоду перебудови (1986–1989 років) крізь призму соціального хронотопу.

Реалізація мети передбачає виконання **завдань**: визначити стан наукової розробки проблеми й окреслити джерельну базу дослідження; відстежити специфіку функціонування преси в умовах зламу соціополітичної системи СРСР наприкінці 1980-х років; дослідити вплив соціопросторових та темпоральних зрушень на соціальний розвиток суспільства; проаналізувати процеси трансформації молодіжних газет «Молодь України» і «Комсомолец Запоріжжя» в роки горбачовської демократизації; визначити фактори, що вплинули на формування проблемно-тематичного поля загальнонаціональної та регіональної преси у соціальному часопросторовому зв'язку координат.

Цілісна концепція соціального організму являє собою протиріччя між людською особистістю та соціумом. При цьому філософська ідея «соціального організму» є усвідомленням єдності форми і змісту соціального світу. У науково-філософській літературі це — органічна сукупність усіх видів діяльності людини, суспільних відносин, зв'язків. Завдяки наявності оригінальних механізмів з боку людини це — хронотоп, а з боку суспільства — це соціальний хронотоп або традиція, в якій протилежності «входять» одна в одну і постійно взаємодіють, оскільки вони є протилежними лише за формою, а не за змістом. При цьому, за твердженням професора В. Беха, філософська ідея «соціальний організм» є усвідомленням єдності форми і змісту соціального світу.

Соціальний хронотоп, тобто соціальний простір-час, — це, відповідно, екстенсивна та інтенсивна форми соціальної реальності, тобто простір є розташуванням одного поряд з іншим, біля іншого, а час — послідовність одного після іншого. Соціальний простір-час твориться людьми в історичному процесі, коли географічний простір організовується як територія, а астрономічний час — як історія [5].

При цьому під різними фазами соціального часопростору маються на увазі якісно відмінні один від одного стани соціального простору. З чого виходить, що соціальний час є способом виміру змін соціального простору. У силу цього до соціальних хронотопів можуть бути віднесені такі відомі усім феномени, як урбанізація, християнство, колоніалізм, постіндустріалізація, а також комунізм, неофеодалізм тощо. Тому соціальний часопростір може мати як умоглядний (пропонований соціальний хронотоп), так і практичний характер (зреалізований соціальний хронотоп). Практично всі соціальні хронотопи, будучи за своєю природою пов'язані зі змінами громадської думки та соціальних відносин, були так чи інакше запропоновані суспільству. Однак далеко не всі з них були обрані. На це існували різні причини: і неприйняття суспільством, і неготовність, і неможливість прийняття через внутрішні та зовнішні чинники тощо. К. Бурнашев зазначає, що для дослідження процесів переходу історичного суб'єкта від одного соціального хронотопу до іншого доцільно ввести поняття соціального вікна або так званих евентуальних можливостей, що прочиняє для суспільства залежно від стану середовища можливість переходу в інший соціальний континуум. У цій парадигмі соціальне вікно являтиме собою той самий перехід, за допомогою якого соціальний хронотоп з предмета переважно епістемологічного розгляду (пропонований хронотоп) переходить у новий стан, що має в основному онтологічний статус (хронотоп, що реалізовується) [1, 17].

У 1980-х роках у СРСР гостро відчувалася криза економіко-політичного устрою, тому керівництвом країни був обраний курс на зміни, який згодом став відомий під назвою «перебудова». Основними гаслами «перебудови» стали «прискорення», «гласність» та «демократія». Курс передбачав перехід країни від комуністичної форми правління до демократично-соціалістичної з відмовою від планової економіки та розширенням прав громадян та наданням їм права свободи слова. Завдяки проголошеному принципу гласності преса часів горбачовської перебудови, залишаючись у цілому «гвинтиком» тоталітарної системи, пропагандистом і організатором, поступово трансформувалась в опозиційну силу. Аналізуючи поняття соціальних смислів як рух у соціальному часі та просторі, А. Соколов пише: *«Соціальний час — це інтуїтивне відчуття ходу соціального життя, що переживається сучасниками. Це відчуття залежить від інтенсивності соціальних змін. Якщо в суспільстві змін мало, соціальний час тече повільно; якщо змін багато, час прискорює свій хід. Згідно з «соціальним годинником», десятиліття застою дорівнюють року революційної перебудови»* [4, 128].

У складному, подекуди драматичному процесі очищення суспільної атмосфери від гірких набутоків минулого, відновленні історичної правди особливе місце належить молодіжній пресі. Ця особливість обумовлена декількома факторами. По-перше, видання для молоді були виразниками інтересів і сподівань найбільш незахищеної в ідейно-моральному аспекті частини радянського суспільства. Саме на неї негативно вплинули псевдопатріотичні стереотипи та уявні ідеали, котрі активно культивувалися в Радянському Союзі протягом 50–70-х років. По-друге, молодіжна преса постала перед фактом глибокої кризи у пошуках орієнтирів, коли функціонування ВЛКСМ, фактично засновника, стало неможливим у зв'язку із неминучим крахом СРСР. По-третє, застарілі форми роботи і бюрократичні методи керівництва стали початком ломки структури і формування на її основі нової системи молодіжної преси, яка була покликана виражати не тільки вікові, професійні, а й політичні інтереси різноманітних молодіжних об'єднань, рухів і організацій [6].

Серед основних постулатів «перебудови», що стали об'єктом дослідження наприкінці ХХ століття, чимало уваги приділялось аналізу результатів нововведення в регіонах. Наголошувалось на тому, що в центрі і на периферії зміни мали зовсім різні відтінки і вводилися зі своїми труднощами, обумовленими специфікою окремої місцевості. Саме до цієї думки й схиляється К. Бурнашев: *«Соціальні хронотопи вихоплюють з потоку історії, схильного до ентропії і розпаду, певного роду стосунки Людини до Світу, що оформлені*

просторовим чином і перебувають у конкретний час і в конкретному місці» [1, 16].

Процеси організації перебудови власної діяльності в редакціях центральних молодіжних газет активізуються раніше, ніж у регіональних. Вони торкнулися практично всього, що десятиліттями вважалося непорушним, — формату видань, періодичності їх виходу, внутрішньоредакційної структури, усталених форм і методів організаційно-масової роботи, взаємодії і координації з іншими засобами масової інформації.

Газета «Молодь України» створювалася для всеукраїнської молодіжної аудиторії і мала статус республіканської. Статистичні дані засвідчують, що видання демонструє систематичне підвищення тиражу з 565 100 примірників у 1986 році до 580 100 і 610 900 у 1988 і 1989 роках відповідно. Пояснення цьому одне: рівень розуміння гласності у центрі і на місцях не був рівнозначним, і керування партійним апаратом регіональної періодики поставило її у гірші умови. Це підтверджує незначне зростання накладу на початку перебудови провідного молодіжного видання, органу Запорізького обкому ЛКСМ України газети «Комсомолец Запоріжжя». Процеси трансформації у цьому виданні почалися з його переформатування на тижневик. Втративши певною мірою в оперативності публікацій, газета вигравала у можливості глибокої систематизації, осмислення, оцінок фактів і явищ. Особливо помітними стали переваги тижневика у можливості поліпшення художньо-поліграфічного оформлення: двоколірність, яскраві заголовки, щедре застосування ілюстративного матеріалу — малюнку, фотографії, плакату, колажу, фоторепродукції, зокрема при верстці перших сторінок. Молодіжне видання набувало все більшої популярності, складаючи суттєву конкуренцію обласній партійній газеті «Запорізька правда».

Якісно змінилося і проблемно-тематичне поле газетного дискурсу, причому в обох площинах моделі «центр-периферія». Так, характерною тенденцією стало посилення уваги до історичної тематики. За А. Соколовим, і індивідуальній, і соціальній пам'яті характерні свої хронотопи. Індивідуальній пам'яті притаманний психічний хронотоп — психічний простір та час, тоді як нематеріальна соціальна пам'ять існує у соціальному хронотопі — соціальному просторі та часі, тобто у визначеному суспільстві [4]. У контексті аналізу історичних подій і фактів з погляду соціальної пам'яті треба розуміти, що фактичність

події залишається незмінною незалежно від часу, однак інтенційність — мета інтерпретації — змінюється, адже змінюються цінності, норми й інтереси. Звідси — інтерпретація фактів залежить від усталених ціннісно-моральних та ідеологічних норм суспільства. Саме таким є звернення до теми репресій радянського уряду проти свого народу, яке стало можливим лише у певній соціальній реальності часів перебудови. Створення при редакції газети «Комсомолец Запоріжжя» групи «Реабілітація» свідчило про претензійність на масштабність діяльності редакційного колективу, зокрема журналістів О. Михайлюти, А. Жулинського, Ю. Артеменка, в напрямку висвітлення репресивних заходів, основуючись на багатому місцевому матеріалі [2].

Переломний для партійно-радянських засобів масової інформації 1988 рік спричинив появу на сторінках видань ще однієї низки нових тем, як-от: регенерація українства як нації (зокрема відродження і статус української мови), аварія на Чорнобильській АЕС, проблеми соціально-економічного характеру (дефіцит, інфляція), кримінал, наростання епідемії СНІДу, наркоманія та алкоголізм. Усі ці маркери проблемно-тематичного поля активно досліджувались журналістами молодіжних видань

На думку А. Соколова, соціальний простір — це інтуїтивно відчутна людьми система соціальних відносин між ними. Соціальні відносини численні та різноманітні — родинні, службові, сусідські, випадкові знайомства тощо, тому соціальний простір повинен бути багатовимірним [4]. У моделі «центр-периферія» саме регіональна преса представляє конкретний топос, де події загальнодержавної значущості, будь-які соціальні, економічні, політичні проблеми сприймаються виключно крізь призму того, як вони можуть вплинути на життя краю. Як бачимо, соціальний хронотоп дозволяє актуалізувати соціальні відносини, що існували колись, відтворити в сучасних умовах раніше існуючі форми соціального простору.

Отже, загальнонаціональний та регіональний дискурси стрімко почали набирати нових рис під впливом історико-політичних і суспільних чинників у роки горбачовської «перебудови». Преса виступала тим важливим комунікативним чинником, без якого важко уявити процес націогенезу. Процес трансформації видань створив сприятливі умови, за яких національно-культурний рух українського народу міг розвиватися в легальних умовах.

ДЖЕРЕЛА

1. Бурнашев К. Хронотоп — ключ к познанию социального пространства / К. Бурнашев // Вестник Нижегород. ун-та им. Н.И. Лобачевского. — 2007. — № 2 (7). — С. 15–19. — (Серия «Социальные науки»).
2. Кафтан Л. Боротися за людину / Л. Кафтан // Комсомолец Запоріжжя. — 1986. — 27 травня.
3. Ломоносов О. «Білі» плями історії / О. Ломоносов // Молодь України. — 1989. — 12 березня.
4. Соколов А. Общая теория социальной коммуникации : учеб. пособ. / А. Соколов. — СПб. : Изд-во В.А. Михайлова, 2002. — 461 с.
5. Соціальні системи у дискурсі синергетичної парадигми / за наук. ред. В.П. Бежа. — К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. — 486 с.
6. Тимошик М. Українська молодіжна преса в останній період існування СРСР: (1986–1991 рр.) / М. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2010. — 238 с.

Панченко Светлана.

**ИЗДАНИЕ «МОЛОДЕЖЬ УКРАИНЫ» И «КОМСОМОЛЕЦ ЗАПОРОЖЬЯ» 1986–1989 ГОДОВ:
ПЕРЕСЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ХРОНОТОПА**

В статье рассмотрена специфика трансформации печатных средств массовой информации периода перестройки в модели «центр-периферия» сквозь призму социальной временно-пространственной парадигмы.

Ключевые слова: перестройка, трансформация, молодежная пресса, медийное пространство, социальный хронотоп.

Panchenko Svitlana.

**PERIODICALS “UKRAINIAN YOUTH” AND “KOMSOMOLETS OF ZAPORIZHZHIA” IN 1986–1989s:
INTERSECTIONS OF SOCIAL CHRONOTOPE**

The article deals with peculiarities of printed mass media transformations during the period of restructuring (perestroika) in the framework of “center — periphery” through the prism of social and spatial paradigm.

Key words: restructuring (perestroika), transformation, youth press, media environment, social chronotope.